

УДК 378: 355.1

СТРУКТУРА БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Нечипор Н. М.

Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Україна, Львів

У статті представлено короткий екскурс дослідження проблеми формування безпечного освітнього середовища; розкрито зміст поняття „безпечне освітнє середовище вищого військового навчального закладу”; проведено аналіз структури освітнього середовища навчального закладу; визначено та охарактеризовано основні компоненти структури освітнього середовища у вищому військово-навчальному закладі (просторово-предметний, організаційно-нормативний, соціально-психологічний, дидактично-ціннісний (компетентнісний)); визначено складові безпеки освітнього середовища військового закладу для успішного його функціонування як захищеного і надійного та підвищення якості професійної підготовки майбутніх офіцерів Збройних сил України.

Ключові слова: безпечне освітнє середовище, структура, компоненти, вищий військовий навчальний заклад

Нечипор Н. М. Структура безопасной образовательной среды в высшем военном учебном заведении / Академия сухопутных войск имени гетмана Петра Сагайдачного, Украина, Львов

В статье представлен краткий экскурс исследования проблемы формирования безопасной образовательной среды; раскрыто содержание понятия "безопасная образовательная среда высшего военного учебного заведения"; проведен анализ структуры образовательной среды учебного заведения; определены и охарактеризованы основные компоненты структуры

образовательной среды в высшем военном учебном заведении (пространственно-предметный, организационно-нормативный, социально-психологический, дидактично-ценностный (компетентностной)); определены составляющие безопасности образовательной среды военного заведения для успешного его функционирования как защищенного и надежного и повышения качества профессиональной подготовки будущих офицеров Вооруженных сил Украины.

Ключевые слова: безопасная образовательная среда, структура, компоненты, высшее военное учебное заведение

Nechypor N. M. The structure of a safe educational environment in Higher Military Educational Establishment / Hetman Petro Sahaidachnyi Army Academy, Ukraine, Lviv

Article deals with the brief excursus of research into the problem of a safe educational environment formation; the concept contents „a safe educational environment of Higher Military Educational Establishment” is developed; the analysis of the educational environment structure of educational establishment is conducted; the main components of the educational environment structure (space-objective, organizational-legal, socio-psychological and didactic-valuable (competence)) in Higher Military Educational Establishment are defined and described; the security constituents of educational environment in Military Educational Establishment are defined for its successful functioning as a safe and effective one and for quality increasing of professional training of Ukrainian Armed Forces future officers.

Key words: safe educational environment, structure, components, Higher Military Educational Establishment

Вступ. Сучасне освітнє середовище навчального закладу не є ізольованим від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, які можуть приносити як позитивний результат, так і породжувати загрози, небезпеки та ризики, які призводять до деструктивних змін у ньому. Щоб запобігти таким змінам,

необхідно щоб освітнє середовище (ОС) навчального закладу було захищеним, безпечним.

Формування безпечного освітнього середовища (БОС) у вищому військовому навчальному закладі (ВВНЗ) має характер складного і тривалого процесу. Виникає необхідність дослідити сутність поняття БОС та побудувати структуру БОС ВВНЗ для: успішного функціонування цього середовища як захищеного та надійного; підвищення якості професійної підготовки майбутніх офіцерів ЗС України.

Дослідженням структури ОС займалось чимало науковців, серед них: Ясвін В. А., Тарасов С. В., Клімов Є. А., Коровін В. М., Межуєв А. В. та інші.

Маслоу А. (Abraham H. Maslow), у своїй теорії потреб, після задоволення фізіологічних потреб у їжі, воді, сні тощо, ставить на перший план потребу у безпеці [11]. Тому не дивно, що проблема безпеки у різноманітних сферах діяльності людини була актуальною завжди.

Вагомий внесок у дослідження проблеми формування БОС внесли Пилипенко В. Ф., Чесноков Н. А. (комплексна безпека навчального закладу), Гаязова Л. А., Петров С. В. (безпека освітнього середовища), Обозова О. (безпечне освітнє середовище школи), Сидорова Л. З. (безпечне освітнє середовище педагогічного коледжу) та інші.

Метою даної статті є: короткий огляд досліджень проблеми формування безпеки ОС; розкриття змісту поняття „безпечне освітнє середовище ВВНЗ”; аналіз структурних компонентів ОС навчального закладу; визначення складових ОС військової установи та компонентів структури БОС ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу статті. Аналіз досліджень з питань безпеки ОС підводить до історії формування поняття „безпечне освітнє середовище”. Варто згадати, що дослідження цієї проблеми починались з окремих публікацій, які лише частково торкалися питання БОС, зосереджуючись на контексті національної, економічної чи соціальної безпеки. Разом з тим БОС є поняттям набагато ширшим, воно включає психолого-педагогічний, соціально-педагогічний, інформаційний та інші важливі аспекти.

Так Гаязова Л. А. здійснює аналіз безпеки ОС через оцінку соціально-психологічного, педагогічного, інформаційного, правового, медичного, а також матеріально-технічного аспектів безпеки ОС [1].

У дослідженнях українських вчених (Нещадим М. І., Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Г. Шевченко Л. С.) розглядається система загроз, небезпек та ризиків, які за певних умов можуть впливати на зниження рівня безпеки ОС. Водночас згадані автори вказують на те, що проблема БОС є значно ширшою, актуальною і потребує подальшого дослідження.

Найближче до визначення поняття безпечного освітнього середовища підійшла Сидорова Л. З., яка у своїх дослідженнях ОС педагогічного коледжу конкретизує поняття БОС як середовище прогнозування, виявлення, керування і усунення на різних рівнях небезпек та ризиків, що деструктивно впливають на якість освіти [8].

Слушною є думка дослідниці стосовно того, що ОС навчального закладу буде безпечним, якщо: буде виявлено сутність (структуру) ОС навчального закладу, показники його безпеки для досягнення якості освіти в умовах модернізації освіти; буде встановлено функціональний зв'язок між організацією та керуванням ОС та педагогічною ситуацією, яка проектується в навчально-виховному процесі для керування небезпеками та ризиками в досягненні якості освіти на всіх етапах підготовки спеціалістів; педагогічна ситуація як засіб організації БОС навчального закладу буде містити в собі поєднання інваріантних стратегічних, довгострокових показників-параметрів забезпечення безпеки ОС та варіативних тактичних, які дають підстави для керування специфічними небезпеками та ризиками для досягнення якості освіти на кожному етапі особистісно-професійного становлення студента; технологія проектування педагогічних ситуацій буде включати в себе прогнозування небезпек та ризиків при досягненні якості освіти на кожному етапі особистісно-професійного становлення спеціаліста, моделювання умов та обмежень для їх керування з рефлексією їх ефективності освіти [8].

На думку Петрова С. В., безпеку ОС можна розглядати як такий стан організаційних, просторово-предметних і соціальних аспектів ОС, який крім забезпечення життя і здоров'я суб'єктів освіти, виступає необхідною умовою для розвитку і формування їх особистостей і забезпечує правову, соціальну, психологічну, інформаційну захищеність тих, хто навчається, педагогів, батьків і т.д. [7].

Перш ніж перейти до побудови структури БОС будь-якого навчального закладу, необхідно зупинитись на досвіді побудови структури самого ОС. У педагогічній науці цій проблемі присвячено чимало досліджень. Серед відомих дослідників ОС варто згадати Ясвіна В. А., котрий, оцінюючи ОС як системний інструмент формування особистості, пропонує структуру ОС, яка включає в себе три базові компоненти:

- *просторово-предметний*, тобто просторово-предметні умови та можливості здійснення навчання, виховання та соціалізації особистості;
- *соціальний*, тобто простір умов і можливостей, який створюється в міжособистісній взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу (учнями, педагогами, адміністрацією, батьками, психологами та іншими);
- *психолого-дидактичний*, тобто комплекс освітніх технологій (змісту і методів навчання та виховання), побудованих на тих чи інших психологічних і дидактичних принципах [10, с. 11-15].

Для ОС, як вважає Тарасов С. В., притаманна структура, яка має такі компоненти:

- *просторово-семантичний* (архітектурно-естетична організація життєвого простору, герб, традиції та ін.);
- *змістовно-методичний* (концепції навчання і виховання, освітні програми, форми і методи організації навчання та ін.);
- *комунікаційно-організаційний* (особливості суб'єктів ОС, комунікаційна сфера, особливості управлінської культури) [9].

По-іншому цю структуру бачить Клімов Є. А., який виділяє такі частини середовища:

- *соціально-контактна* (особистий приклад, культура, досвід, спосіб життя, діяльність, поведінка, взаємини; установи, організації, групи їх представників, з якими доводиться взаємодіяти; реальне місце особистості в структурі своєї групи, включеність її в інші групи та угруповання);

- *інформаційна* (правила внутрішнього розпорядку, статут навчального закладу, традиції, правила особистої та громадської безпеки тощо);

- *соматична* (власне тіло і його стан);

- *предметна* (матеріальні, фізико-хімічні, біологічні, гігієнічні умови тощо) [2].

Зазначаємо, що стосовно структури ОС вищого військового навчального закладу також є певні напрацювання. Так Коровін В. М., говорячи про ОС ВВНЗ як про середовище, що має два компоненти – *матеріальний* і *нематеріальний*, стверджує, що якщо перший з компонентів представлений навчально-матеріальною базою військового закладу і визначає ступінь забезпечення освітнього процесу відповідно до навчальних планів за спеціальностями підготовки військових фахівців, то другий найбільш повно втілюється у виховному середовищі вищого військового навчального закладу [3, с. 99-120].

Однак слід зауважити, що автор основоположним елементом виховного середовища розглядає духовне і моральне виховання і розвиток тільки курсантів, виключаючи з даного контексту викладачів, командирів, адміністративний персонал як суб'єкт ОС. Крім того, нематеріальний компонент не обмежується тільки виховною системою.

Іншої позиції дотримується Межуєв А. В., який виділяє ознаки і характеристики ОС ВВНЗ, опираючись на визначення поняття освітнього середовища як на „...комплекс соціально-педагогічних обставин, умов, кадрового, матеріально-технічного, навчально-методичного забезпечення, наявність правил, традицій, цінностей, корпоративних норм, стан морально-психологічного клімату, відносин, які здійснюють прямий або опосередкований вплив на розвиток особистості курсанта, на його входження у військову

корпоративну культуру в результаті вирішення завдань життєдіяльності, виховання і самовиховання” [5, с.18]. При цьому, на наш погляд, необхідно відзначити, що всі перераховані ознаки і характеристики ОС мають вплив не тільки на курсантів, а й на викладачів, що, в більшій мірі враховує взаємодію та діяльність усіх суб'єктів ОС.

Проаналізувавши досвід науковців у побудові структури ОС, ми дійшли до висновку, що освітнє середовище військового ВНЗ слід розглядати як комплекс умов (матеріальних, педагогічних, психологічних), які склались в освітній установі, міжособистісних взаємодій усіх учасників ОС, а також освітніх технологій, що цілеспрямовано або стихійно впливають на професійно-особистісний розвиток майбутнього офіцера. При цьому необхідно врахувати ряд особливостей військової підготовки, які зумовлені метою та змістом військової освіти. Беручи до уваги ці особливості, пропонуємо такі компоненти структури ОС у ВВНЗ:

- **просторово-предметний** включає матеріальні, просторові, часові умови функціонування ВВНЗ;

- **організаційно-нормативний** містить професійний статус учасників освітнього середовища („військовослужбовець”, „педагог” і т.д.), стандарт військової освіти, набір законодавчих документів, які стосуються безпосередньо військової підготовки, військові статuti і норми внутрішнього розпорядку та функціонування ВВНЗ;

- **соціально-психологічний** стосується системи виховного процесу у навчальному закладі та усього різноманіття міжособистісної взаємодії (у тому числі стосунки на основі підпорядкування (субординації)) усіх суб'єктів навчально-виховного процесу (курсантів, офіцерів, педагогів, працівників адміністративного апарату, батьків та ін.);

- **дидактично-ціннісний (компетентнісний)** включає: комплекс освітніх програм підготовки військових фахівців; освітніх концепцій та технологій (зміст, принципи, методи, засоби навчання та виховання); теоретичні і

практичні знання, навички, вміння, спроектовані на майбутню професійну діяльність; систему ціннісних орієнтирів усіх суб'єктів ОС ВВНЗ тощо.

Компоненти ОС ВВНЗ складають систему можливостей, що відповідають потребам пізнавального і особистісного розвитку усіх суб'єктів навчально-виховного процесу ВВНЗ. Кожен компонент ОС відіграє свою роль в його організації та функціонуванні. Це як добре організований механізм, де кожен його елемент запускає в дію інший. Існує певна взаємозалежність між ними, наприклад, не може організаційно-нормативний компонент реалізуватися в ОС без просторово-предметного і навпаки.

Щодо побудови структури БОС варто зауважити, що ця проблема мало досліджена.

Одним з небагатьох авторів, які досліджують питання саме безпечного освітнього середовища є Обозова О., котра виділяє такі його компоненти:

- *матеріально-технічні умови праці та навчання* (архітектурно-естетична організація життєвого простору суб'єктів навчально-виховного процесу);

- *змістовно-методичні умови* (концепція функціонування навчального закладу; система виховної роботи; освітні програми; технології, форми, методи організації діяльності освітньої установи);

- *стосунки „педагог – педагог”, „педагог – учень”, „учень – учень”;*

- *безпечна особистість* (знає про існування різних джерел небезпек; розуміє, що є передумови для виникнення і подолання небезпек; виступає як активний суб'єкт, здатний запобігти небезпечним ситуаціям або вийти з них без шкоди для себе та інших людей) [6, с. 5].

Ми погоджуємось з думкою автора стосовно компонентів безпечного освітнього середовища, але вважаємо за доцільне класифікувати та розширити розуміння суті безпеки в ОС, враховуючи при цьому специфіку військового ВВНЗ. За характером прояву безпеки в ОС ВВНЗ можемо виділити такі її складові: матеріально-технічну, психологічну, когнітивну та поняття „особистість військовослужбовця безпечного типу поведінки”.

Під *матеріально-технічною складовою безпеки* ОС ВВНЗ ми розуміємо матеріально-технічну базу навчального закладу, його територію, умови праці та навчання тощо, технологічний стан, який відповідає вимогам Законів України „Про охорону праці”, „Про пожежну безпеку” тощо, і забезпечує високий рівень безпеки усіх суб’єктів навчально-виховного процесу ВВНЗ та успішного функціонування навчального закладу. Із зазначеного вище, можемо зробити висновок, що матеріально-технічна складова безпеки ОС присутня у просторово-предметному компоненті ОС ВВНЗ. Дослідженню фізичного аспекту безпеки присвячено чимало праць (King G., Teriff T., Ситник Г. П., Мельник В. та інші), однак взаємодія різних складових безпеки (матеріально-технічна, психологічна, когнітивна та поняття „особистість військовослужбовця безпечного типу поведінки”), їх співвідношення залишається поза полем аналізу.

Розглядаючи, визначені Обозовою О., взаємовідносини у діадах „педагог – педагог”, „педагог – учень”, „учень – учень”, зауважмо, що перелік пар далеко не вичерпний, тобто не охоплює усіх суб’єктів ОС та навчально-виховного процесу, а це принципово важливо для формування і забезпечення БОС у ВВНЗ. Тому до *психологічної складової безпеки* ОС військового закладу ми відносимо усі можливі взаємовідносини у ВВНЗ, наприклад, „курсант – командир”, „курсант – педагог”, „курсант – курсант”, „педагог – педагог”, „начальник – підлеглий” і т.д. До психологічної складової безпеки, крім можливих взаємовідносин, належить й морально-психологічний клімат як результат взаємовідносин між суб’єктами навчально-виховного процесу ВВНЗ. Отже, психологічна складова безпеки ОС міститься у соціально-психологічному компоненті ОС ВВНЗ.

Когнітивна (змістова) складова безпеки ОС ВВНЗ відображає смислове наповнення, яке ми бачимо в організаційно-нормативному та дидактично-ціннісному компонентах ОС ВВНЗ. Когнітивну складову безпеки ОС військового закладу становлять: зміст основних положень законодавчих актів, нормативних документів, стандартів, інструкцій, зокрема тих, які стосуються

загальної безпеки чи будь-якої з її видів (Закон України „Про основи національної безпеки України”, Указ Президента України „Про Стратегію національної безпеки України”, Рішення Ради національної безпеки та оборони України „Про виклики та загрози національній безпеці України у 2012 році”, Закони України „Про пожежну безпеку”, „Про охорону праці” тощо), які відповідають освітньо-кваліфікаційним характеристикам (ОКХ) та освітньо-професійним програмам (ОПП); зміст навчальних програм; зміст спеціальних навчальних дисциплін, які сприяють формуванню БОС у ВВНЗ („Безпека військової діяльності (Основи охорони праці)”, „Безпека життєдіяльності”, „Охорона державної таємниці”, „Морально-психологічне забезпечення військової діяльності”, „Військова психологія та педагогіка” і т.д.). Так, наприклад, у навчальному предметі „Безпека військової діяльності (Основи охорони праці)” є найбільша концентрація цієї складової, адже сама дисципліна містить зміст, суть поняття безпеки, оскільки займається її безпосереднім вивченням. Наступними дисциплінами, які вимагають суттєвих знань з основ безпеки є такі: „Стрілецька зброя та вогнева підготовка”, „Бойова система виживання воїна”, „Експлуатація озброєння та військової техніки”, „Військово-медична підготовка” тощо. Так, наприклад, на заняттях з дисципліни „Стрілецька зброя та вогнева підготовка”, яка передбачає ситуації, де можливе виникнення загроз чи небезпек для життя курсантів чи інструкторів, приділяється значна увага інструктажам та поясненню правил техніки безпеки. А ось „менш вразливими” є ті дисципліни, які мають дотичний характер стосовно поняття безпеки. Наприклад, на заняттях з філософії викладачу достатньо стежити за дотриманням елементарних правил дисципліни та техніки безпеки, оскільки специфіка викладання цієї науки це допускає.

Важливим для формування БОС ВВНЗ є останній компонент за Обозовою О. – „*безпечна особистість*” або ж, як більшість науковців (Михайлов Л. О., Костюк М., Гордієнко М. В. та інші) використовують у своїх дослідженнях дефініцію „*особистість безпечного типу поведінки*”. Під цим поняттям розуміють „людину, безпечна поведінка якої передбачає наявність чотирьох

основних компонентів: передбачення небезпеки (знання небезпек, що оточують людину, знання фізичних властивостей цих небезпек, уміння розпізнавати природу небезпеки та інше); запобігання впливу небезпеки; подолання небезпеки; створення режиму безпеки” [4, с.7].

Метою БОС є формування особистості військовослужбовця безпечного типу поведінки, який володів би такими навиками, як: аналіз та розуміння природи виникнення небезпечних ситуацій в ОС; виявлення, запобігання та передбачення виникнення та впливу небезпек, загроз чи ризиків в ОС, усвідомлення реальних можливостей щодо їх подолання; вміння правильно оцінювати ситуацію і підбирати ефективні способи та методи боротьби чи протидії тій чи іншій небезпеці. Такі навика, вміння та знання, високим рівнем *культури безпеки*, є запорукою успішного формування високоякісного фахівця для ЗС України, який вміло виконує свій головний обов’язок - оборону держави. Тому, вважаємо за необхідне, включити поняття *„особистість військовослужбовця безпечного типу поведінки”* до ряду складових безпеки ОС ВВНЗ.

Враховуючи вищесказане, можемо дійти до висновку, що основу безпеки будь-якого навчального закладу складають види безпеки (психологічної, інформаційної, безпеки життєдіяльності, безпеки військової служби та інших), які взаємопов’язані та взаємодіють між собою в ОС та, в тій чи іншій мірі, притаманні кожному компоненту ОС ВВНЗ через його складові безпеки (матеріально-технічна, психологічна, когнітивна та поняття *„особистість військовослужбовця безпечного типу поведінки”*), виконують роль певної *„платформи”* для успішного функціонування цього середовища як захищеного та надійного.

Отже, *безпечне освітнє середовище вищого військового навчального закладу* - це оптимальний стан ОС ВВНЗ, досягнення якого забезпечує найвищу якість підготовки військового фахівця. Термін *„безпечне освітнє середовище”* містить в собі поняття *„безпечний”*, яке є похідним від поняття *„безпека”*. Тому в подальшому ми будемо розглядати цю систему складових

безпеки ОС як конструкцію саме *безпечного* освітнього середовища (БОС). Наскільки оптимальною, ефективною є ця безпека, настільки вона робить це середовище безпечним.

Структура БОС у ВВНЗ будуть складати: види безпеки в ОС ВВНЗ, складові безпеки ОС ВВНЗ та компоненти ОС ВВНЗ, тому вона нам представляється у такому вигляді (див. *Рисунок 1.*).

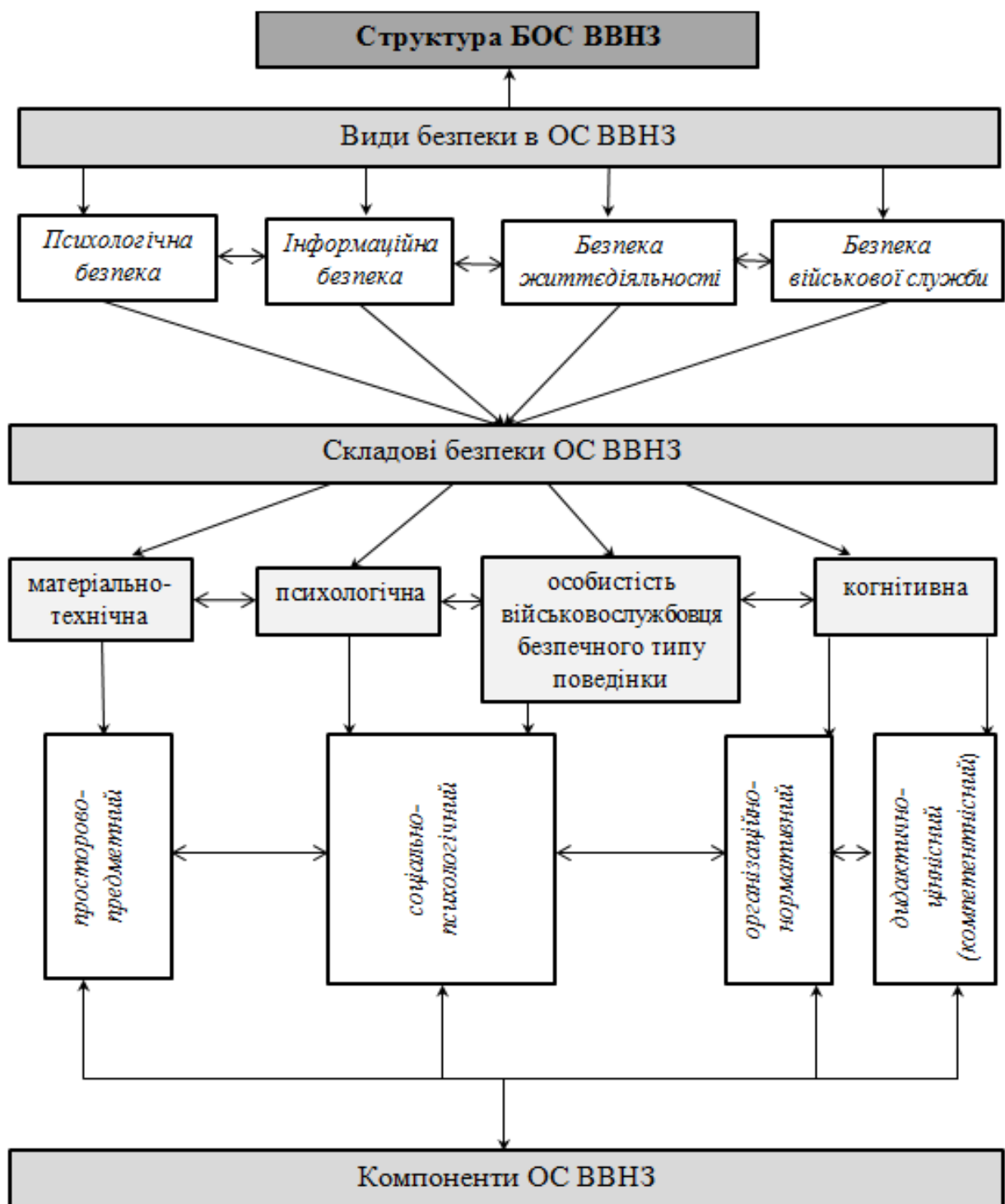

Рисунок 1. Структура безпечного освітнього середовища ВВНЗ

Висновки. Дана структура у подальшому нашому дослідженні слугуватиме складовою у побудові моделі формування БОС ВВНЗ як елемент динамічної системи, специфіку якого необхідно враховувати при побудові зв'язків між іншими елементами цієї моделі.

Отже, безпечне освітнє середовище ВВНЗ – це стан захищеності ОС військового навчального закладу від небезпек та загроз різноманітного характеру, які спричиняють негативний вплив на це середовище чи вносять до нього деструктивні зміни. Тому, виникає необхідність глибше досліджувати проблему формування БОС у ВВНЗ, яке виступає запорукою підготовки високоякісних фахівців ЗС України.

Література:

- 1. Гаязова Л. А. Обеспечение комплексной безопасности образовательной среды и ее психологическое сопровождение. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-kompleksnoy-bezopasnosti-obrazovatelnoy-sredy-i-ee-psihologicheskoe-soprovozhdenie>*
- 2. Климов Е. А. Педагогический труд: психологические составляющие: Уч. пособие. — М.: Изд-во Моск. ун-та; Изд. центр «Академия», 2004.*
- 3. Коровін В. М. Система професійного становлення офіцерів у військових вузах: монографія. - Воронеж: ВДУ, 2002. - С. 99-120*
- 4. Костюк Марина. Формування особистості безпечного типу поведінки // Zrównoważony rozwój - Debiut naukowy 2011 / redakcja naukowa Teresa Jemczura, Henryk Kretek. – Racibórz, 2012. – С. 269-276., Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/14418/1/Марина%20Костюк.pdf>*
- 5. Межуєв А. В. Формування готовності до життєдіяльності в освітньому середовищі військового вишу у курсантів молодших курсів: автореф. дис. ... Канд. пед. наук. - Астрахань, 2008. - 22 с.70*
- 6. Обозова О. Психологічна безпека освітнього середовища // Психолог.-2011. № 10 (442) - С. 3-6.*

7. Петров С. В. Обеспечение безопасности образовательного учреждения. М.:Изд-во:НЦЭНАС, 2006. 248 с.
8. Сидорова Л. З. Пути формирования безопасной образовательной среды педагогического колледжа / Л.З. Сидорова // *Материалы всероссийского фестиваля педагогических идей «Открытый урок»*. – Москва: Издательский дом «Первое сентября», 2006 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://festival.1september.ru/articles/312855>
9. Тарасов С. В. Образовательная среда: понятие, структура, типология. [Электронный ресурс] / С. В. Тарасов. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatel'naya-sreda-ponyatie-struktura-tipologiya#>
10. Ясвін В. А. Тренінг педагогічної взаємодії у творчому освітньому середовищі / За ред. В.І. Панова. - М., 1997
11. Abraham H. Maslow. *Motivation and Personality (2nd ed.)* N.Y.: Harper & Row, 1970; СПб.: Евразия, 1999 Терминологическая правка В.Данченко К.: PSYLIB, 2004.–Режим доступа: <http://www.psylib.org.ua/books/masla01/index.htm>

References:

1. Gayazova L. A. *Obezpechenie kompleksnoy bezopasnosti obrazovatel'noy sredy i ee psikhologicheskoe soprovozhdenie*. [Elektronnyy resurs] Rezhim dostupu: <http://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-kompleksnoy-bezopasnosti-obrazovatel'noy-sredy-i-ee-psihologicheskoe-soprovozhdenie>
2. Klimov Y. A. *Pedagogicheskiy trud: psikhologicheskie sostavlyayushchie: Uch. posobie*. — М.: Izd-vo Mosk. un-ta; Izd. tsentr «Akademiya», 2004.
3. Korovin V. M. *Systema profesijnogho stanovlennja oficeriv u vijsjkovykh vuzakh: monografija*. - Voronezh: VDU, 2002. - S. 99-120
4. Kostjuk Maryna. *Formuvannja osobystosti bezpechnogho typu povedinky* // *Zrównoważony rozwój - Debiut naukowy 2011 / redakcja naukowa Teresa Jemczura, Henryk Kretek*. – Racibórz, 2012. – S. 269-276., Rezhym dostupu: <http://eprints.zu.edu.ua/14418/1/Maryna%20Kostjuk.pdf>

5. *Mezhujev A. V. Formuvannja ghotovnosti do zhyttjedijalnosti v osvithnomu seredovyshhi vijsjkovogho vyshu u kursantiv molodshykh kursiv: avtoref. dys. ... Kand. ped. nauk. - Astrakhanj, 2008. - 22 s.70*
6. *Obozova O. Psykhologhichna bezpeka osvithnogho seredovyshha // Psykhologh.- 2011. № 10 (442) - S. 3-6.*
7. *Petrov S. V. Obespechenie bezopasnosti obrazovatel'nogo uchrezhdeniya. M.:Izd-vo:NTSENAS, 2006. 248 s.*
8. *Sidorova L. Z. Puti formirovaniya bezopasnoy obrazovatel'noy sredy pedagogicheskogo kolledzha / L.Z. Sidorova // Materialy vs Rossiyskogo festivalya pedagogicheskikh idey «Otkrytyy urok». – Moskva: Izdatelskiy dom «Pervoe sentyabrya», 2006 g. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://festival.1september.ru/articles/312855>*
9. *Tarasov S. V. Obrazovatel'naya sreda: ponyatie, struktura, tipologiya. [Yelektronnyy resurs] / S. V. Tarasov. – Rezhim dostupa: <http://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatel'naya-sreda-ponyatie-struktura-tipologiya#>*
10. *Jasvin V. A. Treningh pedagoghichnoji vzajemodiji u tvorchomu osvithnomu seredovyshhi / Za red. V.I. Panova. - M., 1997*
11. *Abraham H. Maslow. Motivation and Personality (2nd ed.) N.Y.: Harper & Row, 1970; SPb.: Yevraziya, 1999 Terminologicheskaya pravka V.Danchenko K.: PSYLIB, 2004.–Rezhim dostupa: <http://www.psylib.org.ua/books/masla01/index.htm>*